Kõrgem Kunstikool Pallas

Maaliosakond

Tunnetuslik aeg nüüdiskunstis

Lõputöö

Laura Marita Lappalainen

Juhendajad: Tuuli Puhvel MA

Andrus Laansalu MA

Tartu 2025

SISUKORD

SISSEJUHATUS 4

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE 6

1.1. Fenomenoloogiline aeg 6

1.2. Füsioloogiline aeg 7

1.3. Ajakäsitlus soome-ugri rahvaste seas 9

2. INTERVJUUD KUNSTNIKEGA 12

2.1. Isiklik ajakogemus 12

2.2. Aeg vormi valatuna 16

2.3. Aja kontseptsioon kunstnike loomingus 18

2.4. Inspiratsiooniallikad ja välised mõjutused aja käsitlemises 22

3. PRAKTILISE OSA PROTSESSIST 24

3.1. Kellade vastuolu 24

3.2. Päikesekell 25

3.3. Teos saab vormi 26

3.4. Eneseanalüüs 27

KOKKUVÕTE 29

SUMMARY 30

KASUTATUD ALLIKAD 32

LISAD 33

Lisa 1. Intervjuu küsimused 33

Lisa 2. Klaaside lõikamine 34

Lisa 3. Liivsöövitustehnika mustri lõikamine ja kleepimine 35

Lisa 4. Teipimine 36

Lisa 5. Tinaga jootmine 37

Lisa 6. Vitraaži installeerimine 38

Lisa 7. Valmis teos 39

Lisa 8. Lähivõtted 42

Lisa 9. Publik 44

SISSEJUHATUS

Käes on aeg.

See aeg on lühike, pikk, kerge, raske, hull, väärtuslik, küps, viimane. Aeg näitab, lendab, kulub, saabub, möödub. Ja mõnikord teda ei ole.

Ometi ei ole meil eraldi meelt, millega aega enda kätes tunda. Seda kasutab aeg kavalasti ära, mängides meile pidevalt vingerpusse. Sagedased anomaaliad empiirilises ajas olid ajendiks otsima vastuseid küsimusele, millest koosneb aeg, mida tajume.

Pablo Picasso mängis kubistlikes kollaažides materjalide ajalisusega ajal, mil päikeseajalt oli äsja mindud üle telegraafi teel edastatavale ajasignaalidele ja värske oli veel ka rongiliiklus täpsete sõiduplaanidega. Kunstnikel on vägi luua teostest uus meel, millega kogeda aja olemust, mõtiskleda ja leida uusi ajaga suhestumise võimalusi. Millisena kujutavad kunstnikud aega nüüd, kus oleme jõudnud ühiskondlikult kokkulepitud aja haripunkti ja iga hetk ootab enda võimalikult tootlikku täitmist?

Lõputöö eesmärgiks on leida, mis määrab inimese sisemise kella ja rütmi, miks need aeg-ajalt häiritud on, kuivõrd ajatunnetus kunstnike seas indiviididiti erineb ja kuidas nende loomingus avaldub, ühtlasi saavutada aja mõõtmises kompromiss, mis laseks mul kulgeda omasoodu ning tuletaks avalikku aega meelde leebemalt.

Töö teoreetilises osas juurdlen aja olemuse üle, tuginedes fenomenoloogilisele, füsioloogilisele ja soome-ugri rahvaste ajakäsitlustele ning annan ülevaate vestlustest kunstnikega – sellest, kuidas nad isiklikult aega tajuvad ja sellega mängivad, millise kuju võtab aeg nende teostes, milliseid vahendeid empiirilise ajatunnetuse edastamiseks kasutusele võetakse, kuidas aega loomingus mõtestatakse ja millest aja kontseptualiseerimisel inspireerutakse.

Töö praktilises osas naasen primitiivsema ajaarvestuse juurde ning sukeldun vitraažist päikesekella metsamaastikusse loomisse, et võimaldada kellal ka korrapäratut aega näidata ning avaldada austust looduse rütmidele ja tsüklitele. Vitraaž toimib ajalise mäluna läbi valguse salvestamise, luues värvilise mustrivaiba maapinnale. Selmet domineerida või muuta keskkonda, sulandub vitraaž sellega, et ka päike, ilm ja mets saaksid osa vaataja kogemuse kujundamisest vitraažist päikesekella suhtes.

Tänan juhendajaid Andrus Laansalu, kes oli abiks teoreetilise osa kirjutamisel ning Tuuli Puhvelit, kes juhendas praktilise osa elluviimist. Samuti tänan Kalli ja Ove Kaldet tehnilise toe ja metsatuka näitusepinna eest ning Liivapritsi Jaaku mustrite elluviimisel. Tänan ka kunstnikke, kes andsid väärtusliku panuse minu lõputöösse. Samuti saadan tänu Danel Ülperile ja Liise Marie Reinikule, kes töö valmimisel kätt mu pulsil hoidsid.

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE

„Aeg on aine, millest koosneb elu," ütlevad Benjamin Franklini kuulsad sõnad. Millest koosneb aga aeg, mida tajume? Käesolevas peatükis otsin selgitusi kõrvalekalletele avaliku aja kooskõlast, tuginedes fenomenoloogilistele, füsioloogilistele ja usundipõhistele ajakäsitlustele.

1.1. Fenomenoloogiline aeg

Ükskord põhikoolialisena koolist koju sõites osutusin täiesti seletamatu, võiks isegi väita, et üleloomuliku ajakogemuse osaliseks. Olin bussi tagumises reas aknast välja vaadates oma peas mõttelõnga lahti harutamas nii pingsalt, et kui buss minu kodupeatusesse jõudis, leidsin end teise suuna peatusest üle tee. Loogiliselt selgitades olin korra oma peatusest juba möödunud, buss vahepeal linnale tiiru peale teinud ja tagasi minu kooli poole suuna võtnud. Kummastav oli aga asjaolu, et buss pidi algselt depoosse sõitma, mis oleks välistanud võimalikkuse lõpp-peatus maha magada. Ehk muudeti sõidusuunda, ehk teleporteerusin, eirates aja kulgu täielikult või ehk mõtisklesin mööda ühes sõiduga ka aja, mille sõidukijuht oli võtnud pausi tegemiseks. Igatahes oli midagi kadunud — mitte üksnes mahamagatud peatus, vaid ka ajalõik.

Ajakulgu saab soovile vastavalt kiirendada ja aeglustada. Stefan Kleini järgi me võime aeglustada sündmuse kulgu, kui pöörame erilist tähelepanu momendi kogetavatele detailidele. Aeg möödub kiiremini, kui me selle igavikku vajumist ei teadvusta ning mida rohkem oodatakse aja möödumist, seda rohkem maksab aeg kätte oma aeglusega. (Klein 2009: 79-81). Minu bussiretk mühises mööda sündmustevaeselt. Kuna mul oli lõpuks võimalus pärast pikka koolipäeva naasta taas meelepärasemate tegevuste juurde, on väheusutav, et tegevusetult mõeldes möödunud aeg mulle silmapilksena võis näida. Seega, jättes arutelust välja võimalikud haigushood, ei saa otsida selgitusi loole füsioloogilisest vaatevinklist.

On eredaid ja teravaid, tuhmunud ja puuduvaid mälestusi. Bussisõidu alguse ja lõpu vahel laiutav tühjus ei tundunud aga puuduva mälestuse või kaotatud ajana, vaid sündmusena iseenesest, või pigem hoopis mitte-sündmusena. Epp Annuse järgi ei ole aeg aga kogetud momentide, sündmuste jada, vaid pidev voog. Me oleme alati selle sees, alati edasi kantud.

Me ei tunne aga tingimata seda voolu, kui me ei peatu ja ei märka, mis on muutunud. (Annus 2002: 155). Ent see, mis märgates oli muutunud, ei andnud mulle aimu ega tõestust aja möödumisest. Ma ei olnud ajas üksnes hiljem. Järgnev olevik ei tulnud hiljem, vaid oli teisenenud. Olin jõudnud paika, mis tühistas oodatava järgnevuse. Taolises katkestuses minu olevikus ei olnud aeg lineaarne, mõõdetav ega isegi usutav. See oli hälbinud, rebenenud ja vääriti tagasi kokku õmmeldud.

Või kas ikka oli?

Jaapani buda munk ja sōtō koolkonna rajaja Dōgen Zenji kirjeldab aega kui midagi, mis ei akumuleerugi lineaarselt, vaid avaldub eraldiseisvate momentide kaudu, sealjuures nende erinevate momentide läbimine, mineviku ja oleviku hetked ei asetse laotuna üksteise peal ega ka ritta järjestatuna. Isegi, kui nüüdhetk jõuab kätte ja on juba möödunud, eksisteerib see hetk praegugi. Olevik ei ole lihtsalt see, mis toimub hetkel, vaid on eksistentsi täielik avaldumine igavese olemisena. (Zenji 1240: 51-52) Seega, kui olevik ei ole uduloor mineviku ja tuleviku vahel, vaid pigem omaette eksistentsi väljendus, siis saab bussis kogetud kummastus, see võimatu hüpe kahe ruumi ja ajahetke vahel, kogemuseks, kus aeg murdis läbi lineaarse järgnevuse ootuse. Viiv ei kadunud, vaid eksisteeris teisiti ja lihtsalt ei mahtunud mõõdetavasse vormi, mida tavaliselt ajale rakendame.

1.2. Füsioloogiline aeg

Tihti juhtub täiskuuööl, et une ootamine venib äraarvamatult pikaks. Kui Mati mind ei väisa, mõtlen unenäo välja ise, alustades mõne meelepärase stsenaariumiga. Sellele järgneb poolunelev olek ning kui unehaldjas ei puista mulle uneliiva ka siis, jään sellesse ühte väljamõeldud unekirme lõksu terveks ööks. See tähendab, et olen ärkvel ja näen und samaaegselt, kusjuures uni kordab üht ja sama stseeni. Kui hommiku saabumine mind sellest transist välja tirib, jääb mulle hoomamatuks, kas ja kui kaua ma sel ööl magasin, sest aja möödumist ei mäleta ma sellistes olukordades pea kunagi. Olen küll tunnistajaks kuukiirte helgi nihkumisele vaibalt ja päikesetõusu saabumisele, ent hommikukaar jõuab kätte ikka üllatavalt vara. Keskkond minu ümber muutus, kellaseier minu kehas jäi aga vahepeal ühe löögi peale pidama, muutes aja kestuse mõõtmise võimatuks.

Bioloogiline kellavärk peitub isegi silmviburlases, üherakulises organismis. Igas rakus on peidus ajamõõtmise mehhanism ning inimorganism koosneb kuni 100 miljardist neist

kelladest, mis juhivad organismi läbi ööpäeva. Prantsuse geoloogi Michael Siffre'i 1962. aasta koopaeksperiment andis mõista organismi ajarütmi ülima täpsusega ajastusest (24 ja pool tundi, millest 16 tundi on ärkvelolekuaeg). Ent vahel võivad rooste minna ka kõige täpsemad ajasensorid, kui neid ei õlitata. Inimese puhul on õliks kaks pisikest närvisõlme, mis töötavad emakellana vaheajus, kus mõlemad nägemisnärvid silmadest tulles ristuvad. Et ennetada iga päevaga üha rohkem mahajäämist, on sisemisel kellal tarvis millelegi toetuda. Närvisõlmed asetsevad väga strateegilises paigas, sest päikesevalgus on oluliseks abiks ajataju kalibreerimisel. Organismi ajarütm seab kella korda koidikul ja päevaveerul, et hoida see tasakaalus ka siis, kui aastaajad muutuvad. (Klein, lk 23, 30-35). Täiskuu paiste võib teinekord aga särada nõnda erksalt, et ajab segadusse loodusliku kella ka siis, kui see võtab päevaaja tuvastamiseks kasutusele abistavad meetodid.

Liminaalset seisundit ärkveloleku ja une vahel nimetatakse hüpnagoogiaks. Sellele järgneb viis unefaasi. Kõige kergema une faas kestab üks kuni viis minutit. (Yetman 2020). Ehk kui minna tagasi minu unekirjelduse juurde, graviteerusin vaheldumisi hüpnagoogia ja esimese unefaasi poole. Kuna uneliivast jäi tol ööl vajaka, paisati mind kergema unefaasi lõppedes taas ärkvelolekusse, millest tekkis kordustekeeris. Henri Bergson eristab kahte mälestuse tüüpi: spontaanne ja motoorne. Esimene on puhas ja kerkib esile pingutuseta, iseeneslikult, säilitades algse konteksti, viimane on aga mällu süüvinud kordamise teel, nt luuletuse sõnad või oskus juhtida jalgratast. Motoorne mälu pärsib teist, lubades spontaansel pinnale tõusta juhul, kui see kannab väärtuslikku informatsiooni olevikus toimuva suhtes. Kui välise ergutuse ja motoorse reaktsiooni tasakaal on aga häiritud, ei filtreeri aju enam välja kõiki vanu või ebaolulisi mälestusi, nagu unenägudes kombeks. See võimaldab kõige sügavamatel, spontaansematel mälestustel esile kerkida. (Bergson, lk 83-86). Kuna ma ei olnud täielikult unne vajunud, võis minu unevil pea segamini ajada väljamõeldud olukorra ja päris mälupildi spontaansete mälestuste seast ajusopis ning poolaktiivne motoorne mälu omakorda püüdis läbi taasesitamise selle n-ö mälestuse kerkimist põhjendada.

Ehkki füsioloogiline aeg on täpne ja tundlik, ei ole see eksimatu. Süsteemid, mis aitavad keha funktsionaalsusele kaasa ajalise mõõdupuu järgi, olgu selleks oskus kalibreerida end valguse järgi või mäletada sündmusi vastavalt vajadusele, on kergesti häiritavad. Neuroloog Ferdinand Binkofski olla kogunud patsientidelt ajalisi kurioosumeid. Ühel neist kippus aeg liiga väledalt mööduma. Inimesed tema ümber paistsid umbnelja kihutavat ning teda kohutas

ka tema enda välja öeldud sõnade ja teetassi suule tõstmise rutt. Kliinikus selgus läbi tema minutilise intervalli kujutlemise, et patsient ise tajus aega viis korda aeglasemalt, kui avalik aeg tegelikult möödus. Lõpuks tuli ilmsiks, et mees oli seltsiks saanud kasvaja, mis rõhus tema otsajus asuvatele, aja juhtimise eest vastutavatele keskustele. Kui kasvaja eemaldati, taastus tema endine ajamõõde. Henry Molaisonil, ühel teisel eriskummalise ajatajuga härral, puudus aga mälu. Ta suutis meenutada sündmusi kuni 20 sekundi tagusest lähiminevikust ning unustas endagi öeldu vähema kui minutiga. Selline igaveses olevikus kulgemine tekkis langetõvehoogude peatamiseks mõeldud operatsiooni käigus. Kirurg eemaldas H. M. ajust kogukad tükid, sealjuures oimusagaratega ühes hipokambi, mille abil mälestusi talletatakse. (Klein, lk 65-66, 115-117). Mind on neuroloogilisest traumast säästetud (vähemalt minu teada), ent isegi tavalise ajufunktsiooni puhul võib vaevumärgatav nihegi tekitada füsioloogilise aja tõrkumise. Anomaaliad reedavad meie ajatunnetuse haavatavuse, avaldades, kuidas aju ainiti ei taju, vaid ka konstrueerib või koguni lammutab aega.

1.3. Ajakäsitlus soome-ugri rahvaste seas

Mõne aasta eest leidsin end nägemas und kolmest kirikust. Kõik kolm olid kuhtunud ja samblavaiba alla mattunud. Ent ühe kiriku peauks oli haigutavalt avali, meelitades mind sisse. Astusin löövi, kuhu ulatus rahvahulga vaikne kahin ülakambrist. End trepist üles vinnanud, sain aimu, et parasjagu peeti peielauda. Ruumi tagaosas, vitraažaknakese ees olid mõned põrandalauad lahti kistud, paljastades kiriku vundamendi. Jõudsin enne ärkamist veel mõelda, et keegi peaks selle põrandaga tegelema. Paar päeva hiljem sain teate, et mu isa oli vähiga võitluses kaotajaks jäänud. Kusjuures oli ta eluaegne tisler, mis muutis põrandalaudade detaili unes kurblikuks sümboliks. Tolle aasta jooksul lahkus veel kaks minu pereliiget.

Võiks arvata, et ennustamine eeldab deterministlikku mõtteviisi, kuid usundites ei eksisteeri ennustused ainult tulevikuhaisu ninna saamiseks, vaid ka futuurumiga interakteerumiseks. Aeg ja riitused on omavahel väga tugevas seoses, nii liminaalsuse poolest kui ka läbi erinevatele ajaperioodidele määratud omaduste.

Soome-ugrilaste ajaarvestus ei ole erandiks teiste rahvaste hulgas ning kalendrisüsteem on määratud taevakehade järgi. Kuna Päike paistab talveaegu lühikest aega, siis meie rahvapärimuses juhindutakse tegevustes Kuutsükli kuuest jaotusest, mis omakorda

jagunevad kolmeks pehmeks ja kolmeks kõvaks ajaks. Pehme ehk mäda aeg on lagundavate omadustega, mil haavad mädanevad ja piim hapneb, suitsutatud liha läheb ussitama. Kasvava Kuu mäda-aegu on hea külvata herneid ja ube, et need kergesti pehmeks keeksid. Kõval ehk kalgil ajal ei lähe haavad halvaks, lõigatud puud ei mädane. Kõva-aegu külvatakse teravili ning kõige kõvemal ajal, mis leiab aset radokuul, lõigatakse tarbepuud. Kõva aeg on ka Täiskuul, mil olevat Kuu jõud suurim. See tähendab head aega kinnitamaks oma põimitust Kuu ja tähtedega, sest ka meie kehad on loodud Maa ja Kuuga samast ainest. Siis tehakse teederistil maagilisi toiminguid, et kallutada tuleviku sündmustekäiku endale sobivas suunas. (Sarv 2015: 100-107).

Ka maride igapäevaelu rütmi määrajaks on Kuu ning sarnaselt meie ajaarvamisele märgib kuu algust Kuu loomine. Sel ajal võib Kuu läbi une ilmutada magajale tulevast ning paslik on paluda Kuult tervist ja pereõnne (Toidybek 1998: 30). Ka saamide ajaarvestus baseerub Kuufaasidel, ent tervete tsüklite asemel loendatakse Poolkuusid. „Kaksnädala" arvestus käib noore ja vana Kuu järgi. Aga saamide tähtsamat ajaarvestust peetakse hoopiski karu elurütmide järgi. Domineerivaks aja sümboliks sai metsaott läbi talveune regulaarsuse. Tema taliuinaku rütm on ekstreemselt tundlik aastaaegade, pimeda ja valge aja vaheldumise suhtes. Ka asjaolu, kui hästi kasvavad taimed suvel või kui rikkalik on jahisaak talvel, sõltub inimese suhetest karuga. Mesikäpp olla kõige kuuljaks ja nägijaks ning temas olevat suur vägi. Kõige hea eest, mis saabus, võlgneti tänu karule. Selline seos andis talle lisaks ajaarvestuse pidajale ka üldise aja valitseja rolli. Koltasaamide müüdis pidi karu päikese igal hommikul üles vedama. (Norlander-Unsgaard 1984: 85-91) Komid on samuti loomade kaudu ajaarvestust pidanud. Nendel on selleks rõngakujuline päikesekalender, millel on kujutatud järjest üheksa looma, kusjuures nende paiknevus kalendris oli seotud mõne märkimisväärse sündmusega elurütmis. Komide aasta algab karu kuuga, mis on ühtlasi aeg, mil karud ärkavad ja koobastest päevavalgele tulevad. Järgnevad põhjapõder (põhjapõtrade poegimise ja sarvede kukkumise aeg), kärp (kärbid poegivad ja hakkavad rohkem jahti pidama), ahm (aktiivsem periood), põder ((põhja)põtrade paaritumise aeg), saarmas (loom on selleks ajaks rasvunud ning teda on paslik küttida), rebane (rebase ja saarma kuud eristab ainult talvine pööripäev nende vahel), orav (orava küttimise aeg) ja nugis (nugised on aktiivsed ja tegutsevad mitmekesi, kerge küttida). (Kuznetsov 2002).

Pühad ajad märgivad tihti üleminekuperioode, piirhetki, mil elurütmid teisenevad. Kui inimene siseneb liminaalsesse seisundisse, kaovad tavapärased struktuurid ja tugipunktid. Sellega toimetulekuks praktiseeritakse maagilisi toiminguid, sest tsiteerides folklorist Aado Lintropi: „Erilised ajad nõuavad erilist käitumist.” (Lintrop 2003: 124). Udmurdi usundis on *vožo*-aegadel (*vožo* märgib kahe tavalise aja vahel olevat ebatavalist aega) hulgaliselt keelde, millest tuleb eriti rangelt kinni pidada keskpäeval. Keeldudest üleastumine toob ebasoodsaid ilmastikutingimusi, nt torm või rahesadu. *Invožo dir*-i (otsetõlkes taevas+vožo+aeg) ehk suvist *vožo*-aega on seostatud nurmnelgi või tõrvalille õitsemisajaga. Ühtlasi on sel ajal keelatud villa ja kanepiga töötamine, taimede hävitamine. Ei tohi ka ujuda, vee ääres ringmänge mängida ega pesta pesu, mis on eriti huviväärne, sest *vožodeks* nimetatakse ka kuradisarnaseid veega seotud vaime. (Lintrop 2003: 120-122). Et vaimumaailmaga ühenduse saamiseks minnakse samuti üleminekualadele (nt teederistile või jõesuu äärde), siis viitab ühine nimetus nii veevaimule kui siirdepühale ebahariliku aja ja vaimude maailma tugevale seotusele. Kui udmurtide siirdeaja sümboliks on veevaimud, siis saamide siirdepühadest ei pääse jällegi karu. Noorpaari kihlumisel antakse truudusevanne karu nahal. Karutantse peetakse pulmades ja muudel erilistel päevadel ning elunatukese lõppedes saadab just karuott inimese hingusele. (Norlander-Unsgaard 1987: 87-88).

2. INTERVJUUD KUNSTNIKEGA

Aeg jookseb läbi kõigest ja kõigist. See ajavõsa, kuigi kõigis erinev, kasvab ja seob sõlmi, mida ei saa kuidagi lahti ühendada. Nii ka kunstis. Kõik teosed kujutavad (vahel muuseas) aega, mis ühel või teisel viisil ilmsiks tuleb.

Iga pilt on pilt minevikust. Ent pilt, eriti foto, püüab kinni ka oleviku, mille juurde naasta, kui olevikust saab mineviku olevik. Sel viisil olevikust kinnihoidmine on mingitel ajalooperioodidel olnudki piltide eesmärgiks. Aeg on alati pidevas, lakkamatus voolamises ning näiteks maali üks eesmärk on haarata sellest voolust üks kaduv osa. Maalikunstnik aga, erinevalt fotograafist, ei jäädvusta hetke, vaid loob selle, tõstes pidevast liikumisest välja liikumatu, paikse oleviku. Maalist ei saa tagasivaatav salvestis, vaid ajaliselt loov akt. (North, lk 92-93).

Seetõttu võiks väita, et pole vahet, kõik kunstnikud tegelevad ajateemadega oma loomingus, sest juba loomine ise on ajaga seotud, näiteks kui pika ajahetke jooksul paistab filmile objektiivi läbinud valgus või kui kaua kuivab krunditud lõuend. Läbiviidud intervjuudes tegin kunstirahva seast aga valiku alusel, kes on ajaga otsesemas dialoogis, kelle loomingu keskseks teemaks on tunnetuslik aeg ning kes teadlikult on selle kujutamise ette võtnud, sest tsiteerides Dogen Zenjit: „Kui laseme ajal lihtsalt mööda lennata, võivad selles ilmneda lüngad” (lk 52). Aeg, mis on võetud aja mõtestamiseks, võib viia just kõige jõulisemate ajakogemusteni. Käesoleva lõputöö tarvis jagasid heldelt oma aega ja vaatenurki järgmised kunstnikud: Erki Kasemets, Rait Prääts, Ave Palm, Andrus Kannel, Marion Saarik.

Järgnevates peatükkides intervjueeritavate vastused küsimustele osaliselt esile toodud. Täispikad intervjuude vastused on min valduses.

2.1. Isiklik ajakogemus

Kuidas kunstnikud aega isiklikul tasandil tajuvad ja kogevad, kuidas mõjutavad loomulik elutempo, sisemised rütmid ja moonutused tavapärases ajatunnetuses nende kunstilist väljendust?

Ülekaalukalt tajuvad vastanud end ümbritsevaga võrreldes aeglasemana. Seejuures on loomuomasest kiiremas elutempos toimetamine osutunud tihti paratamatuks.

Erki Kasemets: „Ma arvan, et olen ikka suhteliselt aeglane. Aeglase kellaga. Selline mõõdukas tempo, et eks on igasugu perioode olnud, kiiremaid ka, aga loomuomasem on natuke rahulikum, mitte väga palju tegevusi sisaldav, *multitasking*, kus saab tegeleda paari asjaga korraga. See oleks ideaal. See on jälle selline loomuomadus, kiirus tekib iseenesest, suureneb ruudus, kui on mitmeid asju, mis jäävad kuidagi poolikuks ja kumuleeruvad ja tekitavad suure segaduse ja kõik hakkab veel kiiremini liikuma. Eesmärk on kuidagi hallata kasvõi elementaarsel mängutasandil, et natuke käib ikka jõud üle sellest tegemisest."

Ave Palm: „Väga suured kontrastid on. Ma olen ise pigem aeglane ja selline, et mul on vaja hästi keskenduda, mul on vaja enda mõtlemisaega, enda süvenemisaega, keskendumist, harjumist mingite inimestega, olukordadega. Aga siis on mingid hästi intensiivsed perioodid, kus lihtsalt peab suhtlema palju, peab olema hästi aktiivne, hästi kohal, kõike hästi kiirelt tegema, reageerima. Need kontrastid võivad olla teinekord väga rasked, millega toime tulla, aga võivad olla ka enesearengu võimalused alati."

Andrus Kannel: „Võimalikult aeglane. Aga kahjuks ma elan pidevalt kiires tempos. Minu jaoks on hästi aeglane elutempo. Mulle meeldib jälgida detaile. [...] Maailm koosnebki väikestest detailidest. Selline detailsus, pisikeste asjade summa ja näha neid osiseid, see on see, mis mind huvitab."

Ent loomulik rütm võib käia ka käsikäes tegemiste ja ümbritseva maailmaga. Rait Prääts kohandub sõltuvuslikust loomust tulenevalt loomeprotsessi sätestatud tempole. Seevastu Marion Saarik loob siis, kui sisemine kell seda lubab.

Rait Prääts: „Ma olen sõltlane. Kunsti tegemine on meditatsioon, see pakub nii palju naudingut. See mediteeriv moment, mis selle kunsti juures on, et tahad seda uuesti ja uuesti kogeda, tähendab seda, et sa töötad iga päev. Täielik sõltlane, et kogeda seda uuesti, et ma olen olemas. See on pidev. [...] Ja kuna sul on see sõltuvus, siis loobud paljudest muudest asjadest. [...]"

Marion Saarik: „Minu elutempo on pigem väga intuitiivne, ma teen asju siis, kui tundub õige aeg ja see ongi täielik vaistu asi, täiesti tunnetuslik."

Sellele, kas ja mil moel kunstnikud on tunnetanud hälbimusi aja harjumuslikust kulgemisest, vastati väga varieeruvalt. Välja toodi aja tavapäratut kiirust/aeglust, vahepealsete ajaperioodide kadu ja aja korduvust.

Marion Saarik: „Mul on peaaegu terve elu kestnud üks asi: pühapäevad kestavad minu jaoks nagu kaks päeva. Pühapäeval mul kaob ajataju niimoodi täiesti ära, et ma tunnen, et see päev lihtsalt ei saa otsa ja see on iga jumala pühapäev. Poole päeva pealt ma mõtlen, et on esmaspäev juba, tegelikult ikka veel pühapäev ja siis õhtuks ma tunnen, et nüüd homme on teisipäev, tegelikult on ikka veel pühapäev alles. See on see, mis mul on väga spetsiifiline ja see on iga nädal samamoodi."

Andrus Kannel: „Aeg-ajalt mul läheb sassi, et kas ma mingit asja olen unes näinud või see oli ka päriselt. Ja mõnikord mulle tundub, et raudselt ma olen mingis kohas olnud, kus ma tean, et ma ei ole kindlasti olnud. Või ma olen mingis situatsioonis olnud, kus ma tean, et ma ei ole seal olnud. Mingeid selliseid asju mul on olnud. Aga kuna ma olen pigem väga akadeemiline kui igasugustesse asjadesse uskuv inimene, siis mul mingit seletust sinna ei ole. Ma kindlasti ei pane oma teostesse sedalaadi nihkeid."

Erki Kasemets: „[...] Siis on selliseid kokkusattumusi ajaga, kuupäevadega. Ise küll ehmatan ära mõnikord, et teen mingit asja, kasvõi neidsamu [piima]pakkegi [„Life-file" projekt] ja siis vaatan korraga, et selle paki säilivustähtaeg on tänase kuupäevaga kümneid aastaid varem, aga täpselt sama päev on sattunud kätte. Või kui vaatan kella ja siis täpselt täistund mingil suvalisel hetkel. Kogu-aeg selline aja märkamine kella mõttes. Need on huvitavad.

[...] Mõnikord tuleb kas mingi lõhn või valgus või mingi asi tuttav ette. Ja siis korraga nagu rändad mingisse varasemasse aega, kasvõi mingisse varasesse lapsepõlve või midagi, aga täiesti teise aega ja see on nii reaalne, aga niivõrd kuidagi keerukas tunne, niivõrd tugev. Tundub, et see on kõige võimsam asi, mis üldse juhtub, et kuidagi saad niimoodi liikuda. Väga tihti peavad olema mingid väikesed ajendid. [...] Aga siis kaob see vahepealne aeg ära, teed suure ajahüppe. Selliseid asju juhtub päris tihti. See on hästi tugev, niisugune müstiline asi, jah. Ma ise nagu täpselt ei oska seda seletada, sest see on natuke nagu unenägu, kui mõnikord ei saa aru, kus sa oled - nagu olevat mingi abstraktne atmosfäär. Sõnastada on raske, et mis ta tegelikult oli."

Ajatajuga manipuleeritakse nii elus kui loomingus. Talitusviisid ja sihid on vastanute seas erinevad. Seda tehakse sündmusterohkuse, mälutreenimise, süvenemise najal.

Erki Kasemets: „[...] Mul saab seda niimoodi rütmistada mõnikord tegevuste kaudu, et kui on vähem tegevusi, siis aeg tundub nagu teistmoodi kui on hästi kiire, siis nagu läheb hästi

ruttu. Seda ma lihtsalt proovin niimoodi teha mõnikord, et tõesti hästi staatiliselt olla, uusi asju hästi vähe ette võtta ja siis proovida, kuidas see aeg mõjub. Minieksperiment endaga. See on natuke sihuke ajaga manipuleerimine. Aja kulgu mõõdad ikka mingite sündmuste kaudu. Kui sündmusi jääb väheks, siis inimene läheb sassi natuke, ta ei oska selle ajatajuga midagi peale hakata."

Ave Palm: „Ma kirjutan ja pildistan, see on minu püüd mingit hetke kuidagi kristalliseerida. Mulle tundub, et näiteks mõned inimesed hästi palju mäletavad oma lapsepõlvest, ma ei ole selline, mul on mingid niisugused ähmased ja üldised mälestused. [...] Aga siis, kui ma mõtlen, et mis on nagu viimased aastad olnud ja kui väga ma mingeid asju mäletan, et see on nii või teistmoodi ja siis see aja pikendamine võib-olla ongi, et kuidagi on tulnud pildistamine ja ma kirjutan mingeid asju hästi tugevalt läbi, et siis ma kuidagi mingisugused olukorrad enda jaoks hästi tugevalt panen ikkagi paika, et nüüd oli nii ja see näiteks mulle meeldis, see mulle ei meeldinud, mingi niisugune analüüsimine selle läbi."

Marion Saarik: „Ma tunnen, et see asi toimubki maali ja protsessi käigus. Et kui sa maalidki, oled nii-öelda tsoonis, siis unustadki täiesti ära, et sa teed seda ühte asja ja järsku on läinud seitse tundi mööda. Iga kord, kui ma lõpuks lõpetan maalimise ära, siis ma mõtlen, et ma ei mäletagi, et ma oleksin vetsus käinud või kohvi või vett joonud. Iga kord ma tean, et ma olen teinud neid asju, aga ma unustan ära selle teekonna, et teha neid asju. Mu aju nagu jääks ikka siia maali ette stuudiosse, samal ajal, kui ma käin kuskil köögis või vetsus ära. Arvan, et see on see hetk, kus on see aja manipuleerimine toimunud täiesti."

Nii Prääts kui Kannel mängivad ajastumärgiliste objektidega, manipuleerivad sellega, milliste esemete läbi erinevaid ajastuid tunnetatakse. Kannel kasutab ettenägelikkust, millised esemed võiksid saada ajastu esindajateks aastakümne(te) pärast ning kaasab neid loomingus. Prääts kasutab anakronistlikke võtteid, ühendades nt Vana-Kreeka savinõude kuju hilisemaid aegu esindavate märkidega, otsustades ise, millest saavad ajatud reliikviad.

Andrus Kannel: „Ma arvan, et see, mida ma oma helifotoga teen, see on ikka väga manipuleeriv. Ausalt öeldes eks ma mingi jagu manipuleerisin ka selle esimese projektiga [„Nihe" 2001]. [...] „Nihe" mõte oli see, et ma pildistasin oma söögi- ja töölaudasid. See oli töö ja söök segamini, kõik asjad, mingid ajalehed, kõik mingisugused tootedisainid, mis tol ajal olid, ka toidutooted, piimapakid, misiganes. Need olid väga ajastumärgilised ja ma

pildistasin neid ülevalt alla, teades, et see kõik nihkub ära. Selle sama laua peal homme on uus päev, on uued asjad ja 10 aasta pärast on need asjad hoopis teistsugused. See laud, sellisel kujul, nagu need asjad olid sinna sattunud elamise käigus, peegeldab ajastut ja mind, mind ja ajastut, milles ma olen. [...] Ja nüüd, kui ma vaatan 20 aastat hiljem neid, siis nad on eriti ägedad. Seal on mingisugune Postimees mul laua peal, selle number on, näeb kuupäeva ja siis on mingisugused väga rahvussündmused, „Andres Oper on löönud värava“. Andres Oper, tolleaegne Eesti tippjalgpallur, täna küll vist ei teagi keegi eriti midagi temast. Siis suur Nokia telefon laua peal, tõsine, antenniga selline. Sealt näeb, kuidas ajastu on muutunud ja see aeg paistab väga võimsalt välja. Et see lauaplaadi puit paistab sealt läbi, ütlesin sellega, et see on ajaline, see ei jää niimoodi, see läheb ära, muutub. See oli läbipaistvuse, transparentsuse loomine sinna. See oli üks viis, kuidas ma nagu ajalisust, mis on fotos niikuinii olemas, veel võimendasin.

[...] Nad on täiesti erinevad, üks on elektrooniline rohkem, teine on selline väga analoogne. Aga mis neid väga tugevalt minu jaoks ühendab, on ikkagi see, et ma mängin selle ajalisusega ja ma manipuleerin sellega teadlikult.”

Rait Prääts: „Sarjast „Antiik”, mis on nüüd Tartu Ülikooli muuseumis. Ma pean seda enda üheks paremaks näituseks. Ma sain ise otsustada, mis on antiik ja teha seda sellisesse materjali, klaas on selline, mis kestab tuhandeid aastaid. Siin on ka igasugused tsitaadid, Montefeltro, Dali, Warhol. Ja näiteks samuti Yellow Submarine, Coca-Cola on antiik. Ma olin see ajajumal, kes otsustas, et näiteks need on antiik.”

2.2. Aeg vormi valatuna

Mõnigi tõdes, et meediumi valik mõjutab suuresti aja kujutamise viisi, sest on juba olemuselt väga ajaline.

Ave Palm: „Väga-väga tugevalt. Ma arvan, et miks ma üleüldse tegelen sellega, miks see kuidagi nii loomulikult on edasi läinud, ongi tsüanotüüpia. [...] Ja ma tahan arvatavasti veelgi proovida erinevaid variante, kas materjali mõttes või seda tehnikat kuidagi veel rohkem avastada enda jaoks, siis on alati aja aspekt seal hästi tugevalt sees. Näiteks kui on erinev materjal, siis see on hästi erineva ajaga, näiteks kui materjal kuivab 10 minutit, teine kuivab terve päeva, siis ma pean sellega arvestama, ma ei saa enne midagi teha. Või siis ka see, kui kaua peab päikese käes olema, kui kaua peab näiteks ligunema mingi asi, kui on kangas,

võiks natuke kauem olla leos. Hästi ise-avastuslikud, et sa pead aru saama, et nüüd see oli väga vale või siis see oli just väga õige ja nüüd ma pean selle endale meelde jätma. See on väga-väga tugevalt seal sees kogu aeg. Seda ei saa lahutada."

Andrus Kannel: „Foto kui meediumi põhiolemusi on ajalisus, juba foto sisse on erineval moel aeg pandud, jäädvustatud. Ühtepidi me võime öelda, et kõik, kes on fotograafid, tegelevad tegelikult ajaga, kui palju nad selle peale alati mõtlevad, on iseküsimus. Tehnilises mõttes, kui ma teeksin praegu pildi, siis see pilt juhtuks hetke jooksul, mingi 1/125 sekundit. Ma peatan aja, foto on nagu aja peatamine, see on selline klassikaline lähenemine asjale. Ja siis see aeg tehakse läbi pausi suureks. Me saame läbi pausi vaadata, milline see aeg siis tegelikult on. Me saame seda aega nagu luubiga uurida, muidu see aeg läheb silme eest läbi, sa ei pane tähelegi teda, sa ei taju. Aga foto võimaldab seda aega suurendada ja pisikeste osakesteni välja minna, vaadata, millest see aeg siis koosneb. See on fototehnilise meediumi iseloom. Ja ma olen seda teadlikult erineval moel kasutanud. [...]"

Marion Saarik: „Kuna õlimaal juba loomult on väga aeglane meedium, see nõuab väga palju aega, et kõik need kihid ükskord ära kuivaks, et sa saaksid uut kihti hakata tegema, siis kogu selle õlimaali protsessi käigus ma tunnengi, et maalides ma saan meeletult kaua enese-reflekteerida ja laskuda detailidesse väga süvitsi."

Kui eelnevate kunstnike aja käsitlemine on vormi olemusest lähtunud, siis Kasemets vastupidiselt pigem valib vormi, mis võimaldab ajalisuse rõhutamist.

Erki Kasemets: „Kõik need asjad on protsessikunst ja peavad olema ajaga seotud, et mis ei ole valmis kohe sama hooga, vaid mille valmimine on pikaajaline või siis, kui tal on mingi selline tasand, mida nimetan brikollaažiks, mille terminil on muidugi mingid teised tähendused, aga minu meelest see brikollaaž tähendab seda, et ta on selline vaimne kriteerium. Sellised kujutletavad asjad või vahendid või võimalused, mis on kogu aeg meeles ja siis sa valid ja võtad justkui vaimusilmas sealt mingeid asju, aga sul on neid reaalselt kasutada. Näiteks ma olen teinud sellist polügoonteatrit, see oli mul ka lõputöö, et seal on sageli mahajäetud territooriumid, kus on elu lahkunud. Sa tead, et selline koht on olemas, sul on mälus mitu kohta ja siis kunagi tuleb mingi muu idee ja siis sa mõtled kohe: seal kohas saaks seda teha, kogu aeg on niisugune andmebaas olemas. Need vahendid ja need meetodid

tulevadki sealt, et sa sellest olemasoleva hulgast valid kogu aeg ja viid kokku neid asju, mis on olemas."

Aeg võib olla ka intuitiivne, alati alateadvuses hiiliv teema, mis tõuseb pinnale olenemata vormist.

Rait Prääts: „No meediumi valik on väga lihtne, see on nii, kuidas sa arened. Aeg oli natuke nagu sees ka vitraažides, igas meediumis, ma võin öelda. Ma pole seda võib-olla ise nagu tähele pannudki, aga nagu on olnud kõikides asjades kergelt sees. Viimasel ajal olen hakanud sõnastama, et see aeg on tähtis olnud üllataval kombel. Sest kui sa teed asju, siis sa ei mõtle asjale, aga pärast mõtled, võib-olla see tuleb ka vanusest. Ka „Kivististes" see kosmiline aeg on sees. Et võib-olla tuleb järjest nagu selgemini ka endale, et ma tegelen sellega, alguses võib-olla ebateadlikumalt, aga kuidagimoodi on."

2.3. Aja kontseptsioon kunstnike loomingus

Uurides, millisena aeg kunstnike loomingus avaldub, selgus, et nii Kasemets kui Kannel näevad aja raamimist kunstis kui ligipääsu selle mõistmisele. Nii saavad kunstiteosed uueks meeleks, mis võimaldab kogeda muidu tabamatut voolavust.

Andrus Kannel: „Ma arvan, et eks ma seda fotograafias mõõdan mingit jagu, aga ma võtan seda sealt kõiksusest, mis on selline voolav, dünaamiline, kontrollimatu."

Erki Kasemets ei ole loomingus siiski aega ühtemoodi, rangete piirangutega üles ehitanud, ning jääb avatuks mitmetele erinevatele ajakontseptsioonidele.

Erki Kasemets: „Seal on mitu ajakontseptsiooni läbisegi. Kõige lihtsam, niisugusem turvalisem ja rahustavam on see, kui ta oleks mõõdetav ja seda ma püüan justkui teha. See on nagu selline ligipääs selle aja määramatusele. Samas tekivad kõik need igasugused muud keerukamad aspektid, et sihuke voolavus, kus need mõõdetavad, ilusad ühikud kaovad ära ja aeg muutub selliseks abstraktseks massiks, selline tasand on ka kindlasti olemas. Nad võivad ühel ajal olla, üksteist otseselt ei sega, aga nad on kordamööda esil. Ja võib-olla on hoopis tõesti igasugused vahevariandid veel, need kolmandad variandid, ka mõõdetavad. Aeg on selline, mis on olemisega kuidagi seotud, näiteks on ettekujutus, mõtled, mõnikord üldse mingit aega ei ole. Kõik need sellised kõikvõimalikud mängud ajaga on seal, võiks olla olemas."

Rait Prääts on eelnevalt mainitud kunstnikega samas paadis, temagi loomingus on aeg voolav, aga ühes sellega kivistuv. Vastanud kunstnikud kipuvadki loomingu kaudu aja tempot esile tooma. Ave Palmi teostes ilmneb aja aeglus. Saariku ja Prääts loomingus on aeg sootuks tardumas/tardunud.

Rait Prääts: „Seal on olemas nagu see hetk, ja kui me võtamegi selle viimase näituse [„Ühes majas 16./50" Tartu Kunstimajas, 07.03.–06.04.2025], siis see kivististe osa tähendab, et põhimõtteliselt iga hetk kivistub. Antud juhul meie see vestlus, nii kui see lõpeb, hakkab kivistuma. Aga ta liigub ajas mingil määral nagu edasi. Nii et ühesõnaga kõik on voolav."

Ave Palm: „Mulle tundub, et see on hästi aeglane, samamoodi nagu mina olen. [...] Võib-olla üks lisand sellele, miks üldse tegeleda tsüanotüüpiaga ja üldse aja teemaga, on ka see, et kui ülejäänud maailm on nii kiire ja justkui paistab kiirenevat iga aastaga, siis ma tahan seda kuidagi ise aeglustada. Ja ma arvan, et nendes teostes ja selles, mida ma jäädvustan paberile, see võiks olla alati aeglasem kui see, mis on mujal. [...] Kui ongi näiteks suured lagunevad hooned, siis nad on jõudnud sinna punkti, see oli ikkagi väga pikk aeg olnud. Ja siis sa saad mõelda selle peale, pluss veel see aeg, mis need kõik olid olnud aktiivse tegutsemisega hooned. See on hästi pika perspektiivi sisu, mida ma proovin esitleda."

Marion Saarik: „[...] Minu loomingus on aeg kujutatud kihiti teineteise otsas, et nad käivad teineteise peal korraga. Ja ma olengi peatanud n-ö kaks paralleelset ajaliini, mis on teineteise peal."

Viiest intervjueeritavast neli tegelevad loomingus nii mineviku, oleviku kui tuleviku kujutamisega.

Ave Palm: „Näiteks ArtDepoo näitus [„Uduna hääbuv" 13.12.2024-12.01.2025], kus olid kujutatud Tallinna Linnahall, Patarei Merekindlus, Tondi kasarmud ja Sitsi tekstiiliettevõte. Seal saad mõelda, missugune oli nende hoonete minevik vastavalt oma eesmärkidele, kuidas inimesed seal elasid, mida nad kogesid. Linnahall, eks ole selline kultuurne ja samas Patarei selline, kus on väga palju negatiivseid kogemusi arvatavasti, sa nagu saad mõelda kõige selle peale, mis kunagi oli. Samas sa vaatad seda pilti, mis on sellest hetkest, mis praegu hääbub. Keegi seal midagi ei tee, ühtegi plaani kellelgi ei ole, lihtsalt kõik vaikselt hääbub, vast niisugune rahulik pika perspektiivi kulgemine. Aga eesmärk üldse võiks olla see, et on küll need kunagised ideaalid ja on see praegune hetk, aga kui kõik see lagunemine toimub, see

võimaldab tulla millelgi uuel. Ja siis inimene, kui ta seal on, ehk ta mõtleb, mis siis edasi või et, kas seal peaks olema midagi edasi, kas sellest hoonest võiks üldse midagi saada, mitmest neist saab ja juba praegu ehitatakse ja on juba täitsa teised, kui olid siis, kui ma pildistasin. Linnahall ju samamoodi ikka veel lihtsalt on ja midagi ei tehta, vahepeal mõeldakse, aga ikka kuhugi ei jõuta. Natuke paneb mõtlema, kas me tahaks, et ta oleks tulevikus üldse alles, mõned ütlevad, et ei peaks, lammutame maha, et siin on nii palju ka tänapäeva ühiskonnas aktuaalseid teemasid. Ehk siis minevik, olevik, tulevik, kõik kogu aeg samas hetkes.

Andrus Kannel: „Fotograafina paratamatult ma üritan vaadata samme ette, kui ma näiteks fotografeerin, siis ma üritan natuke tulevikku aimata. Ma üritan aru saada näiteks, kui ma tegelen oma plaanidega, kui ma ei lavasta seda fotot või kui ma tahan näha nägemise peale fotot, siis ma üritan aru saada, et kas see kompositsioon, mida ma tahan pilti saada, kas see võiks seal hetkel, järgmisel hetkel toimuda või mitte. Ehk ma kogu aeg natukene vaatan, et teha pilti, mis pildi tegemise hetkel on olevik, ma kipun natukene vaatama tulevikku. Ja paratamatult on see ainult murdosa hetk, kus see pilt on olevikus ja siis ta ongi minevikus. Ja huvitav on see, et häid fotosid tuleb juba tegemise ajal nii teha, et sa saad aru teadlikult, et mida rohkem päevi ta oma kukile võtab, seda vägevamaks see foto kasvab. [...] Milline on see foto, mis läheb ajas paremaks nagu hea vein. [...] Jah, ma mõtlen ka minevikku, aga ma mõtlen sellele, kuidas see foto võiks 10 aasta pärast toimida. [...] Mul on ka selline projekt, mis ei ole minu väljamõeldud projekt, aga mida ma teen, on enne ja praegu. See on hästi klassikaline asi. Näiteks Peeter Toomingu, „55 aastat hiljem“ raamatusari, kus ta selles sarjas pildistab üle eestiaegseid fotosid. Ja näitab Eestit Nõukogude ajal samades punktides. [...] Ja selle läbi, et ta justkui ei võta mingit seisukohta, tekib väga tugev seisukoht. Seal on see ajalisus väga võimsalt sees, et mida foto suudab teha. Kahe foto vaheline dialoog ja inimene ise mõtleb sinna vahele selle kõik, selle puuduva. Kogu see niit tekib, kui inimene vaatab seda kahte fotot. Ja kuna ma hakkasin juba üheksakümnendatel pildistama, siis mul on tekkinud ka selliseid fotosid, millele ma täna vastan. (((Näiteks pildistasin Tähtvere tänaval nelja mängivat last ja koera kuskil 2000 aastate alguses. Ja paar aastat tagasi ma otsisin need inimesed üles, täiskasvanud inimesed kõik. Ja lavastasin selle täpselt sama koha pealt uuesti. Nad leidsid üles ka sellesama käru, mis oli fotol olnud. Tegin nädal aega tööd, et ühte inimest sealt üles leida, nemad ka enam ei mäletanud, suvaline sõber oli lihtsalt jooksnud kaadrisse. Ja ma sain nad kõik sinna kokku. Koer, kes pildi peal on, on tänaseks surnud loomulikult. Ja see maja, mille ees ma pildi tegin, seda maja ei ole enam. Seal on uus

maja. Aga huvitaval kombel on selle koera skulptuur uue maja küljes. Selle koha peal enam-vähem see koer pildil ka seisis. Ja siis see hakkab väga mõnusalt tööle. See ei ole minu mõeldud võte, aga mulle meeldib seda kasutada, et see niimoodi pildipaarina, kus on 10 aastat, 20 aastat kahe pildi vahel täpselt sama kohast võetud.)))

Marion Saarik: „Film „Arrival“ räägib väga hästi, kuidas inimesed on aja ära määratlenud ja kuidas inimliik on ainuke liik, kes määratleb aega: minevik, olevik ja tulevik. Ja mujal universumis see ei ole niimoodi, et see on täielik voolav, seda ei saa panna kuhugi niimoodi lineaarseks. Mulle meeldib see, kuidas ta räägibki täpselt sellest minevikust, olevikust, tulevikust. See ongi see, millest ma ka räägin, aga tegelikult seda kogu asja tegelikult ei olegi. See on lihtsalt meie enda väljamõeldud.”

Rait Prääts: „Kosmiliste viidetega on seotud ka liitreaalsus. Ärme unustame, et päike on jõudnud paisumisfaasi. Miljardi aasta pärast oleme päikesest hõivatud. Mis siis saab?

See ongi seesama asi, kui liitreaalsuse on tekitanud inimene oma arenguga. Kui see edasi suudab areneda normaalselt, siis see reaalsus võib pääseda, meie oma loodud, mitte meie kehad. Sest kosmosereisi kuskile teise galaktikasse ei juhtu. Või reisi Marsile, kujutad sa ette, inimesed võib-olla aasta otsa sõidavad sinna. Kohale jõuavad süldid. Lihaseid ei ole, kõik on atrofeerunud. Nad ei jaksa kapslitest väljagi tulla, rääkimata, et nad peavad hakkama seal mingit uut ühiskonda looma. See on isegi väike distants. Aga palun väga, seal askeldavad Marsil ja saadavad suurepäraseid fotosid inimese poolt loodud tehisajud. Ja toimib väga kenasti. See on võimalik, et meie poolt loodud uus reaalsus, meie poolt kontrollitud kandid evolutsiooniliselt arenevad edasi. Nii et selles mõttes võib vaadata tulevikku positiivselt. Ise tegime. Kurbust ei ole siin.”

Erki Kasemets: „Võib-olla tulevikuga kõige vähem. Ma arvan, et see on mingi oleviku ja mineviku sümbioos. Niikuinii, kui olevikus tegutseda, on see kõik läbi põimunud ikkagi minevikust suuremal või vähemal määral, sõltuvalt inimesest ja olukorrast. Ta on nagu võrdlusmaterjal kuskilt minevikust, mingite tegevustega käib kaasas alati. Näiteks praegu siin Tartus olles (olen suht vähe käinud), on kõik eelnevad Tartus-käigud meeles. Et sa justkui oled selles samas kohas, aga sa ei ole veel siin ja praegu ainult, vaid oled ka ikkagi siin eelnevates kordades samal ajal. Et see on see minevikuga läbipõimitud olevik.”

2.4. Inspiratsiooniallikad ja välised mõjutused aja käsitlemises

Vastustest klaarus, et inimeste, looduse ja elu sügav vaatlemine loob kunstnikele ainest ajakäsitluseks loomingus. Nii spetsiifilised inimesed kui ka inimkond on inspiratsiooniallikas vastanute jaoks.

Erki Kasemets: „Inspireerivad võib-olla sellised inimesed, kes kuidagi selle ajaga on suutnud niimoodi oma elus ringi käia, et see on kuidagi hästi loomulik ja nad mitte sellest ei räägi ega rõhuta seda, aga see on niisugune vahetu, kõigis nende tegevustes on see kuidagi tajutav, et nad on kohal ja neil on selline keerulisem, samamoodi see läbipõimitud olek, et kõik, mis nad teevad, ei ole lihtsalt see pinnapealne ja praegu tegutsemine, vaid igal pool on selline tajutav sügavus. Ajakihistused nagu ladestuvad või tihenevad inimeses. Et see on niisugune inspiratsioon, kui tajub mõne inimese puhul sellist nähtust, et on kuidagi hästi-hästi kontsentreeritud, kõik olemas, midagi ei lähe kaotsi. [...]”

Rait Prääts: „[...] Ma ei ole enam eriti noor, eks ole. Noored lähevad paremini kaasa sellele tempode ja asjade kiirenemisele. Kuigi see võib ka kaasa tuua suurt segadust noorte puhul. Aga see ongi inspireeriv. See sama moment tekitab neid paradokse. See tekitab ideid. Mis toimub? Samuti tekitab ju ideid ka näiteks mingi mineviku geniaalne kunstnik. Ta on olnud oma sõjas. Ta on teinud midagi sellist. Samuti tekitab ideid, et kuhu siis me teel oleme? Mis see tulevik siis nagu toob?”

Elu ja igapäevaelu on põimivaks ühisjooneks kõigil vastanutest. Aja teemadel on jäädud pikemaks peatuma muuhulgas enesekaemuse, enese ja ümbritseva keskkonna kontrastsuse tulemusena.

Erki Kasemets: „Mingid niisugused juhused inspireerivad ka, et kokkusattumused ja mingid asjad klapivad lihtsalt, mingid mõõdud või aja hetked. See on minu jaoks hästi suur inspiratsioon jällegi, sellised igapäevased väikesed sündmused.”

Marion Saarik: „Hetkel mind inspireerib kõige rohkem selline kirjanik nagu Clarice Lispector. Ja ma just loengi tema päeviku sissekandeid ja mind isiklikult praegu huvitavadki kõige rohkem naiskirjanike ja -kunstnike päevikumärkmed, sest ma tunnen, et päevikumärkmed on ka sellised täiesti ajatud, sest et nad räägivadki enda igapäevatoimetustest, et näed, ma täna tegin seda, nüüd ma lähen sinna, ehk siis ta ikkagi räägib tulevikust, et ma praegu olen siin ja lähen seda tegema, ehk siis seda ei ole juhtunud

veel. Aga siis järgmisel leheküljel saad lugeda, kuidas see asi on juba ära juhtunud. Nii et mind väga huvitabki nende see igapäevaelu ja Clarice just keskendubki väga sellisele aja manipuleerimisele ja tal kirjutamisstiil on ka selline väga flow of consciousness ehk ta keskendub vähem sellele, mis juhtub ja rohkem sellele, mis tunne on, kui midagi juhtub."

Ave Palm: „Mind inspireerivad lagunevad hooned, aga ka loodus üldse ümberringi ja ka igapäevane hetk. Ja analüüs, kuidas ma tunnen ennast ühes hetkes vs mingis teises hetkes. [...] Selline igapäevaelu ilmingute jäädvustamine ja siis seda kuidagi loodetavasti järjest poeetilisemalt esile tuua, oleks see soov. Ma üritan olla tundlatega hästi avatud, et mida keegi ütleb, mida ma näen tänavapildis, aga samamoodi, kui ma käin lihtsalt looduses või otsingi ise neid hüljatud hooneid, et mida ma seal tunnen või mida ma kogen, siis see kuidagi panna mingisse ajalisse võtmesse."

Andrus Kannel: „Elu. Elu inspireerib seda, et ühest hetkest, sellest vanusest, hakkad sa seda aega nagu kuidagi eriti tugevalt tunnetama. Kahekümneselt on aega on nii jube palju, kõike võid teha, tundub, et see hetk, milles sa praegu oled, ei saa kunagi otsa. Aga mingis eas hakkad sa aru saama, et tegelikult aega on nagu mingisugune 1/125 sekundit. Astronoomilises mõttes kogu see inimkonna areng on ainult üks sähvatus. Ja siis sa saad ka aru, et sinu elu on tegelikult ka sähvatus. Ja sa hakkad palju rohkem hommikutele, keskpäevale, õhtule, ajale kui sellisele tähelepanu pöörama, mida rohkem sa saad aru, et sa oled väga ajaline. Eile sind ei olnud, ülehomme ka ei ole, vahepeal oled. Ehk elu ise. Minu meelest see ongi kõiki meid väga tugevalt puudutav, mis inspireerib ja mõjutab."

Rait Prääts: „Kõik. Kaasaeg. See, mis sünnib, on niivõrd paradokse täis. Niivõrd totraid asju juhtub, niivõrd nõmedaid, mis häirib. Sealsamas ka häid asju. Liikumine on ju tohutu, mis praegu on. See mõtisklus enda staatilisusest selles pöörases liikumises, mis praegu käib. [...]"

3. PRAKTILISE OSA PROTSESSIST

3.1. Kellade vastuolu

14. sajandil paigaldati linnade kirikutornidesse esimesed mehaanilised kellad. Esialgu olid need ainiti lisamärkideks päikese, kliima ja usu kehtestatud ajale, et inimesed teaksid lahkuda linnaväravate sulgudes või asuda leiba teenima tööaja alguses. Tasapisi hakati üha rohkem ajaarvestust pidama tundides ja minutites, mis tekitas survestuse neid ajavahemikke võimalikult produktiivselt täita. Ning mida punktuaalsemaks muutuvad inimesed kella suhtes, seda kiiremini kisub aeg meid endaga kaasa. (Klein 2006: 164-165, 170).

Minu loomuomaselt häbematu aegluse tõttu ei ole ühiskonna loodud ajaga kaasaskäimine just kergete killast. Kõige silmapaistvamalt avaldub see sotsiaalses olemises, kus leian end tihtilugu pikalt sõnastust kobamas või alles teise öeldut enda jaoks lahti mõtestamas. Kuna minu kõnepruugis ei tavatsenud esineda üneeme, mõjus pauside võtmine vestlemiseks eriti venivalt (seetõttu olen hilisemas eas täitehäälitsused endasse ikkagi juurutanud).

Lisaks annab minu bioloogiline kell eksimatult märku, kui olen kiirustamise või enda aja täistoppimisega liiale läinud. Kui mind valdab rüsin hüpata üle oma varju ja hakkan oma loomulikule kellale vastu töötama, jään alatihti palaviku küüsi. See algab, nagu ikka, prokrastinatsiooni ja inkubatsiooniperioodiga. Tunne, et ma jõuan veel hiljem tegutseda ja lasen enne mõttel võimalikult pikalt haududa — see petlik usk endasse, et suudan ühe võhmaga teha intensiivse töötalgu napilt enne tähtaja kukkumist (sest varem olen ju alati suutnud), maksab hiljem kätte tervisega. Palavik saabub, kui mu keha ei suuda enam kaasas käia tempoga, mille olin kehtestanud, justkui nõuaks ta mu rütmi taastamist, millest olin püüdnud ette jõuda. Aeg näib nüüd kiiremana, sest ma ise olen sellest maha jäänud. See aga balansseerib päevade rütmi, et keskmiselt oleks päev ikkagi sisustatud sama tihedalt, kui minu tavarütm nõuab ja lubab.

Tõdemus, et mulle looduse poolt antud rütmile vastuhakkamine toob rohkem sekeldusi kui midagi head, andis aluse otsida alternatiivset aja mõõtmise viisi, sellist, mis oleks kooskõlas minuga.

3.2. Päikesekell

Ma vajan kella, et enda aega teiste inimestega jagada, olla olemas. Ja vahel leian sellise kellaga ka ühismeele. Mehaaniline kell tõrgub aga vastu sellele, mida päriselt tunnen, surub maha sihased rütmid, mis temaga ei nõustu. Asusin otsima kompromisse, mis laseks mul kulgeda omasoodu ning tuletaks avalikku aega meelde viisil, mis ei näriks pidevalt hinge kallal.

Kuidas mõõta sellist aega, mis ei ole alati ühesugune?

Metsas puuduvad tiksuvad sekundid, mis aga ei tähenda, et seal ajaarvestust ei saaks pidada. Kellaaega saab määrata näiteks lillede või linnulaulu järgi. Rootsi loodusteadlane ja arst, taksonoomia rajaja Carl von Linné eristab kolme lillede rühma: lilled, mille õite avamise ja sulgumise aeg juhindub ilmast; lilled, mille puhul juhindub see päeva pikkusest ning lilled, mille õite avamise ja sulgumise aeg on kaljukindel olenemata ilmast ja aastaajast. Linné nendib, et kui oleks piisavalt suur hulk püsiva rütmiga lilleliike, saaks aega määrata üksnes õite igapäevast avanemist ja sulgumist jälgides, ning lisab, et teoreetiliselt on tema lillekell nii täpne, et see „võiks kõik Rootsi kellassepad pankrotti ajada“. (Foer 2008: 66-69) Briti Horoloogiainstituudi väljaanne „Horological Journal“ olla maininud anonüümse saksa metsamehe avastust, et teatud laululinnu liigid alustavad lõõritamist järjepideva täpsusega kindlatel hommikutundidel. Näiteks metsvint laulab kell 1–2 öösel, millele järgneb mustpea-varblane kell 2–3.30, põldvarblane kell 2.30–3, musträstas kell 3.30–4, lõoke kell 4–4.30, mustpea-tihane kell 4.30–5 ja lõpuks varblane, kes siristab hommikul kell 5–5.30. (Foer 2008: 66-69). Sellised pulseeruvad taktid inspireerisid mind päikesekella looma ja mitte ainiti ruumis asuva objektina, vaid ka hommaažina tsüklilisele ajale, metsa elavale kellale. Valguse ja värvi kaudu avaldab päikesekell austust meid ümbritsevatele tsüklitele ning tuletab meelde, et ka meie oleme osa neist.

Päikesekell on vanim aja mõõtmise vahend. Ühtepidi naasin läbi päikesekella loomise enda juurte juurde. Samuti ei saa säärasele kellale lootma jääda, sest gnoomon jätab maapinnale/sihverplaadile jälje siis, kui ümbritsev keskkond selle heaks kiidab. Teisalt valdab mind päikesekellade juures äratundmisrõõm, sest ka minu ajakogemus on teinud selgeks, et aeg ei ole midagi, mille peale kindel olla.

3.3. Teos saab vormi

Ka puud on päikesekellad.

Teose formaat lähtub aga gnoomoni mallist, et vitraažil tekiks otsesem seos kellaga. Jäin truuks nõuetele, mis kehtestatakse gnoomonitele, et need õiget aega näitaksid. Nendeks on kella kalduva külgjoone kindel nurk vastavalt maakera laiuskraadis paiknemisele (minu teose eksponeerimise asukoht sätestas selleks 58°) ning tipu suund põhja. Tiffany-tehnikas vitraaži kalduva külgjoone pikkuseks valisin 155 cm, kõrguseks 142 cm.

Peamise motiivina kujutan teoses kätt, mis kuulub Kiirtekudujale. „Kiirtekuduja", ühtlasi vitraaži pealkiri, on haldjas, kes koob kiirtest tasakaalus soojuse ja valguse, et kogu elu tema ümber neist toituda saaks. Kiirtega töötades veendub haldjas, et iga elusolend saaks õitsemiseks piisavalt päikesevalgust. Samuti on motiiv kehastuseks väljendile „Käes on aeg".

Ma ei ole enda üürikorteri aknaid kolme aasta jooksul seal elades kordagi mustusest pühkinud. Talvel ja pimedal ajal ei ole sellest lugu. Valgel ajal, kui mu akende taga kasvavate puude lehed on juba pungunud, loob päikesevalgus läbi nende mu paksu tolmukorraga kaetud akendele võluvad ja mänglevad valguslaigud. Jaapanis on nähtusele, kus päikesevalgus läbi puulehtede filtreerub, eraldi sõna komorebi. Aknal tihti aset leidvast vaatemängust lummatuna kujundasin vitraaži käemotiivi loovatele klaasitükkidele liivsöövitustehnikas teostatava mustri.

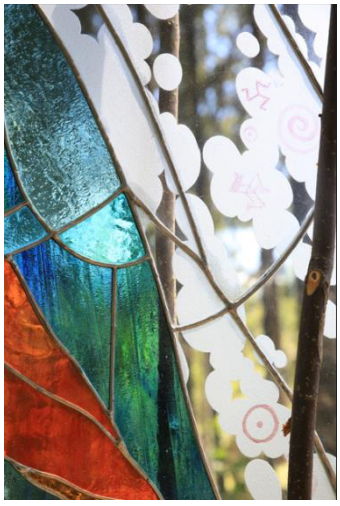

Pilt 1. Lähivõte liivsöövitustehnika mustrist. Pilt 2. Komorebi tolmusel aknal

Mind võluvad värvikumad fotodel, mis tekivad päikesevalguse peegeldusest objektiivisüsteemis. Usun, et sellised kaarjad helgid võivad ilmneda ka kiirtevarraste välgutamisel. Aeg, nagu valguski, voogab ja põimib elu meie ümber, mis ajendas mind kaasama töös mänglevust joonte lineaarsuse ja lainetusega.

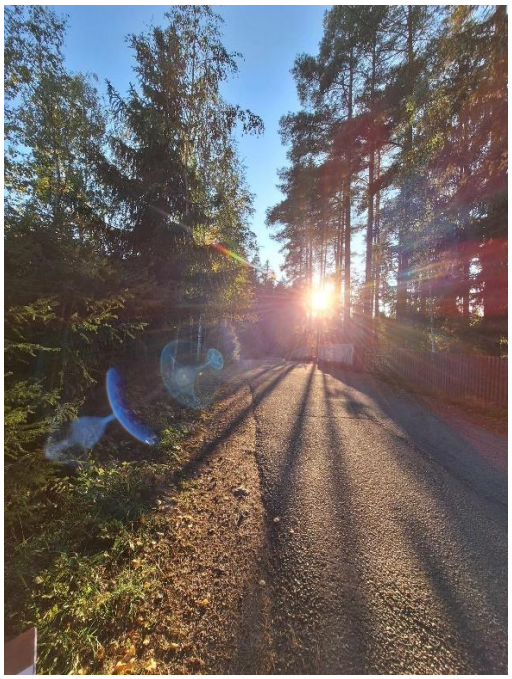

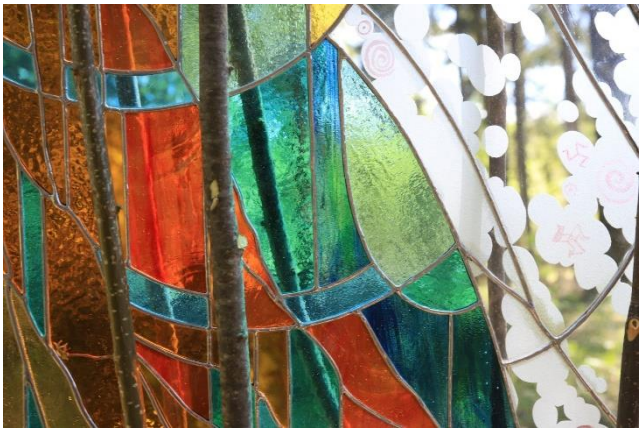

Pilt 3. Päikeselaigud fotol. Pilt 4. Lähivõte vitraažist.

3.4. Eneseanalüüs

Aega küll selle kiire asjaga, saatis mind mõte terve lõputöö tegemise vältel.

Kuigi tegelesin alternatiivsete ajaarvestamisviiside ja loomulike rütmide leidmisega teoorias, siis kunstiloomes sain seda praktiseerida üsna vähe. Piiranguid seadsid näiteks lõputööga seotud tähtajad, millele ohverdasin jälle edasilükkamise tulemusena unetunde. Taaskord ei kiitnud mu bioloogiline kell seda heaks ja karistas tõvega, et aeg maha võtta. Pärssivaks osutusid ka kooli lahtiolekuajad. Klaasi lõikamine, vitraaži valmistamise pikim protsess, möödus sellevõrra käänulisemalt, et kui olin hoo sisse saanud, pidin valmistuma juba lahkumiseks, selmet töötada senikaua, kuni sisetunne lubas ja töö nõudis.

Töö teostamisel pidin arvestama ka asjaoluga, et metsal, metsloomadel ja -haldjatel, ilmal ja Päikesel võib olla oma nägemus maastikusse paigutatud vitraažist, mis ei pruugi samastuda minu kujutlusega loodud kellast. Kuigi nõrgematel hetkedel valitses mind hirm jätta

kauasepitsetud habras objekt enda kontrolli alt väljuvasse keskkonda, siis usaldus enda valikutesse (nt kinnitusmeetodite toimimisse), loomulikku asjadekäiku ning tõdemus, et ka parima tahtmise juures õnnestuda on tööd ümbritseval keskkonnal õigus otsustada päikesekella saatuse üle, aitas murelainete pea kohal kokku löömisel raugeda ning tõi metsavaimudelt õnnistuse soodsa ilmastikuolu ja tagasihoidlikult huvitatud publiku (Lisa 9) näol. Vitraaž toimib funktsioneeriva päikesekellana, ent tema vari ei osuta numbritele, vaid maalib värvikumaga maapinda. Usun, et selline usaldus, leppimine võiks olla ka aja suhtes. Teadagi parandab aeg kõik haavad.

KOKKUVÕTE

Lõputöös „Tunnetuslik aeg nüüdiskunstis” võtsin vaatluse alla, mis mõjutab tunnetuslikku aega ning kuidas empiiriline aeg nüüdisaegsete kunstnike loomingus väljendub ja seda mõjutab. Kirjalikus osas käsitlesin aega fenomenoloogilise, bioloogilise ja soome-ugri vaatenurga kaudu ning andsin ülevaate kunstnikega läbiviidud intervjuudest kogutud materjalidest. Intervjuud andsid Erki Kasemets, Rait Prääts, Ave Palm, Andrus Kannel ja Marion Saarik. Töö praktilises osas lõin tunnetuslikku ja loomulikku rütmi näitava ajaga vitraažist päikesekella „Kiirtekuduja” ning eksponeerisin metsamaastikus.

Kirjaliku osa teoreetilises ülevaates selgus, et tunnetuslik aeg võib murda läbi lineaarse järgnevuse ootuse, eksisteerida teisiti ning see ei pruugigi mahtuda mõõdetavasse vormi, mida tavaliselt ajale rakendame. Aju ainiti ei taju, vaid ka konstrueerib ja lammutab aega, mis reedab meie ajatunnetuse haavatavuse füsioloogias. Väiksemgi nihe ajufunktsioonis võib häirida tavalist ajavoo tajumust. Soome-ugri rahvad eristavad vähemtähtsamaid ja erilisemaid aegu. Üleminekuperioodidel on kindlad kombestikud, sest liminaalne aeg tähendab piiride hägustumist ka erinevate reaalsuste vahel ja vaimumaailmaga tasub olla ettevaatlik. Ajaarvestamisel lähtutakse taevakehadest, eriti Kuust, aga ka loomadest.

Vestlustest kunstnikega ilmnes, et ümbritsevaga võrreldes tunnevad kunstnikud end pigem aeglasemana, ent peavad paratamatult toimetama kiiremas rütmis. Tunnetusliku ajaga manipuleeritakse näiteks sündmusterohkuse, mälutreenimise, süvenemise abil. Empiirilisi anomaaliaid esineb kunstnike eludes rohkem aja kiiruse kaudu, tempot toovad kunstnikud esile ka loomingus. Ajateemadele on kunstnikud jäänud peatuma enese ja ümbritseva polaarsuse tulemusena. Loomingus aja käsitlemiseks on inspiratsiooni saadud inimeste, looduse ja elu sügavast vaatlusest. Kuna vastanuid oli viis, ei saa järeldusi üldistavalt kõigile nüüdisaegsetele kunstnikele külge pookida.

Praktilise tööna lõin vitraažist päikesekella metsamaastikusse eksponeerimiseks, tuginedes kontseptsioonis enda kogetud ajale ja elu loomulikele rütmidele. Saavutasin eesmärgi leida ajaarvestamisel kompromiss, mis laseks mul kulgeda omasoodu ning tuletaks avalikku aega meelde viisil, mis ei näriks pidevalt hinge kallal: vitraaž toimib funktsioneeriva päikesekellana, ent ei osuta numbritele, vaid maalib värvikumaga metsavaipa.

SUMMARY

Cognitive Time in Up-to-Date Art

Time is short, long, valuable, high, last, hard, borrowed. Time shows, flies, comes, passes. And sometimes, there is none of it.

Yet we do not have a separate sense with which to feel the time in our hands. This results in time repeatedly playing tricks on us. Frequent anomalies in empirical time gave rise to the search for answers, what is the time as we perceive, made of. Since artists convey the power to create a new sense through their works, with which the essence of time can be made tangible, I turned to them with my questions.

In the written part of the thesis, I posed several queries about empirical time. What determines one's internal clock and rhythm? How are temporal anomalies in different approaches interpreted? To what extent does the perception of time differ among artists individually and how does cognitive time manifest itself in their work? Through the questions presented in the thesis, I try to reason my own curious experiences with time.

Theoretical overview of the written part revealed that cognitive time can break through the expectation of linear succession, exist differently, and it may not fit into the measurable form usually applied to time. The brain doesn’t merely perceive, but also constructs and dismantles time, which reveals the vulnerability of our perception of time. Even the slightest shift in brain function can disrupt the usual perception of the flow of time. Finno-Ugric people distinguish small and special times. There are specific customs during transitional periods, because liminal time also means the blurring of boundaries between different realities, and it is not to be meddled with the rules of the spiritual world. In Finno-Ugric timekeeping, time is calculated based on celestial bodies, especially the Moon, but also forest animals.

Conversations with artists revealed that they tend to feel slower compared to their surroundings, but inevitably have to work at a faster pace. Cognitive time is manipulated in several ways: for example by means of eventfulness, memory training, and immersion. Empirical anomalies occur more in the lives of artists through the pace of time, and artists also bring out different paces in their work. Artists have stopped to focus on time as a result

of the polarity of themselves and their surroundings. In addition to this, the inspiration for depicting time in their work has come from deep observation of people, nature, and life. Since there were five respondents, the conclusions cannot be generalized to all up-to-date artists.

For the practical part, I created a stained-glass gnomon “Ray Knitter” in tiffany technique, with its longest side being 155 cm. Its main motif is a hand, weaving a balance of warmth and light from the sunrays, ensuring that all Life around the Knitter gets enough sunlight to flourish. The gnomon works as a functioning sundial, however, instead of pointing to numbers on a dial, the shadows cast by the Sun paint a colourful pattern on the forest floor, paying homage to the natural rhythms and cycles of the forest and reminding us that we, too are part of them.

KASUTATUD ALLIKAD

Annus, E. (2002). *Kuidas kirjutada aega*. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Bergson, H. (1896). *Matière et mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France.

Foer, J. (2008). A Minor History of Time without Clocks.). – In: *Documents of Contemporary art: Time*. Amelia Groom. London: Whitechapel Gallery, pp. 66-69.

Klein, S. (2009). *Aeg. Aine, millest koosneb elu.* Tallinn: Kirjastus Varrak.

Kuznetsov, N. (2002). Komide vana jahikalender. [WWW] https://www.folklore.ee/rl/folkte/sugri/komi/kjaht.htm (15.05.2025)

Lintrop, A. (2003). *Udmurdi usund*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Norlander-Unsgaard, S. (1984). On Time-reckoning in Old Saami Culture. – In: *Saami Religion.* Tore Ahlbäck. Åbo: The Donner Institute, pp. 85-91.

North, M. (2018). *What Is the Present.* Princeton: Princeton University Press.

Sarv, M (2015). *Kuu*. Tallinn: Kirjastus Varrak.

Zenji, D (1240). Uji (Existence-Time). – In: *Documents of Contemporary art: Time*. Amelia Groom. London: Whitechapel Gallery, pp. 51-52.

Toidybek, L. (1998) *Mari Usund.* Tallinn: Virgela.

Yetman, D. What Is Hypnagogia, the State Between Wakefulness and Sleep? [WWW] https://www.healthline.com/health/hypnagogia (03.05.2025)

LISAD

Lisa 1. Intervjuu küsimused

1. Palun rääkige natuke oma loomingust ja kunstipraktikast.
2. Kuidas jõudsite aega käsitleva loominguni?
3. Milline elutempo on teie jaoks kõige loomulikum? Mis on teie sisemine kell ja rütm?
4. Kas ja millisel moel olete kogenud tunnetusliku aja anomaaliad?
5. Kas ja millisel moel olete püüdnud manipuleerida ajatunnetust?
6. Kuidas mõjutab teie meediumi valik seda, kuidas te aega kujutate?
7. Kui vaataja teie tööga suhestub, siis milliseks te loodate, et tema ajakogemus kujuneb? Mis on teid üllatanud selle kohta, kuidas inimesed teie töödes aega tajuvad?
8. Milline on aeg Teie loomingus?

   Näiteks: kas tajute aega oma töös mõõdetavana (lineaarne, tsükliline) või voolava ja muutlikuna või hoopis millegi muuna?
9. Kas tegelete pigem mineviku/oleviku/tuleviku kujutamisega või kõigiga korraga? Kas saate tuua näiteid?
10. Mis Teid inspireerib? Kust leiate ideid ajakäsitluse mõtestamiseks?
11. Kas on midagi, mida sooviksite lisada või mis jäi meie vestluses käsitlemata, kuid on tähtis asjaolu teie suhtes aja ja kunstiga?

Lisa 2. Klaaside lõikamine

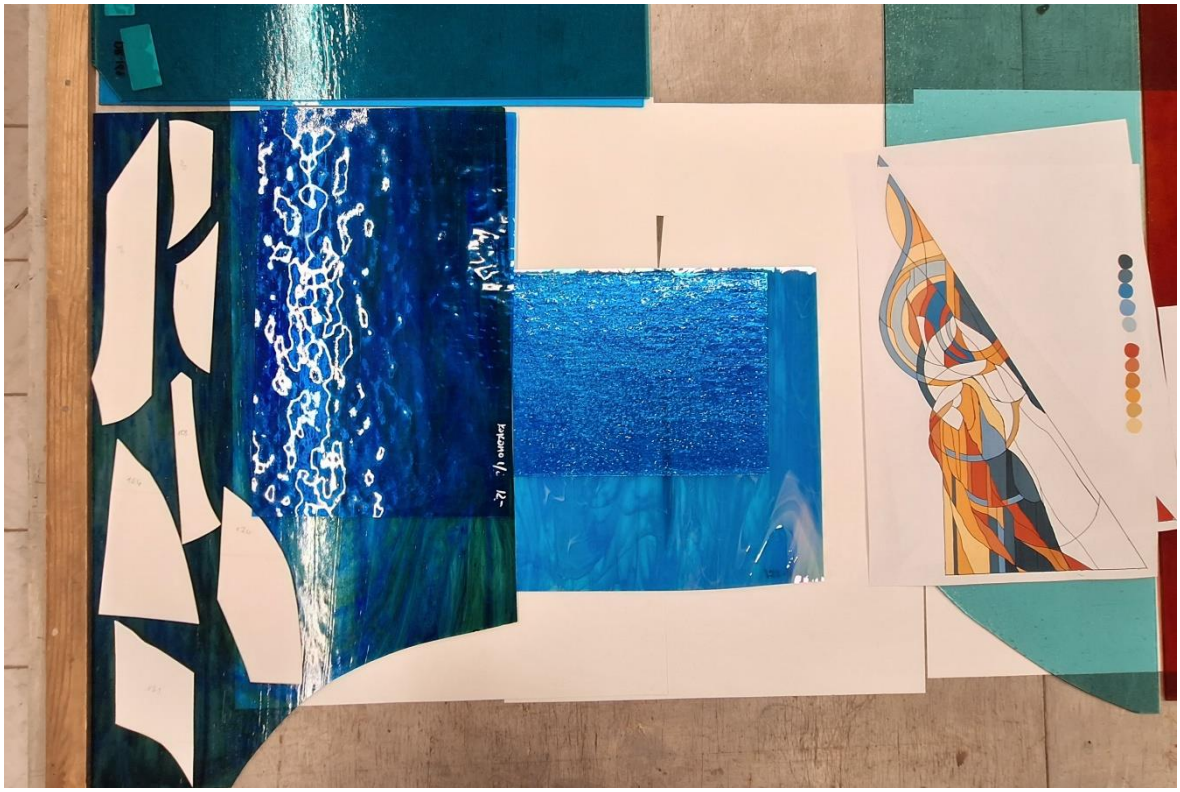

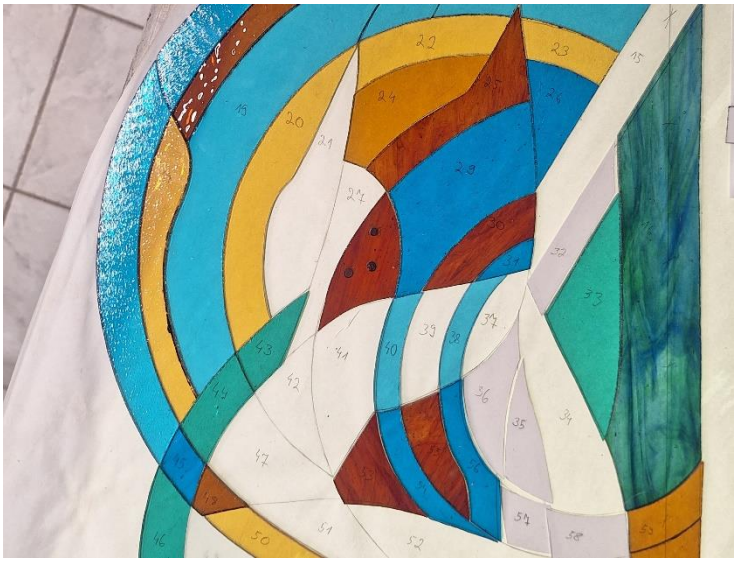

Lisa 3. Liivsöövitustehnika mustri lõikamine ja kleepimine

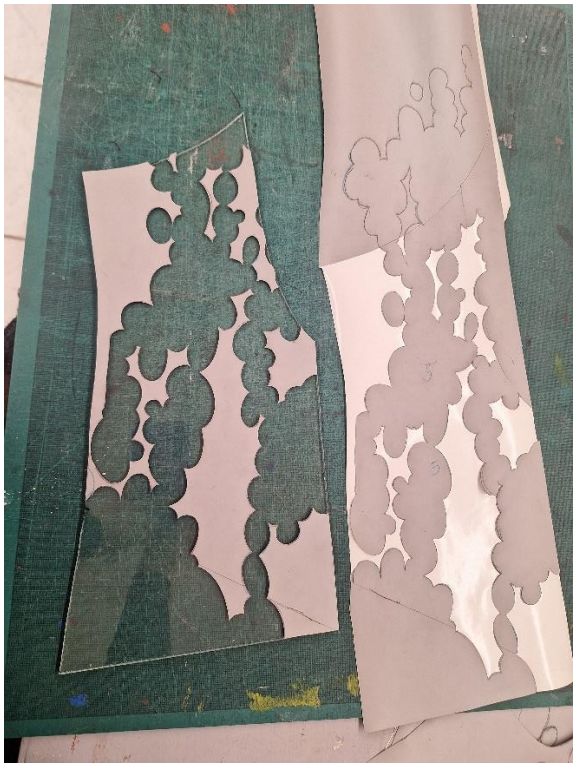

Lisa 4. Teipimine

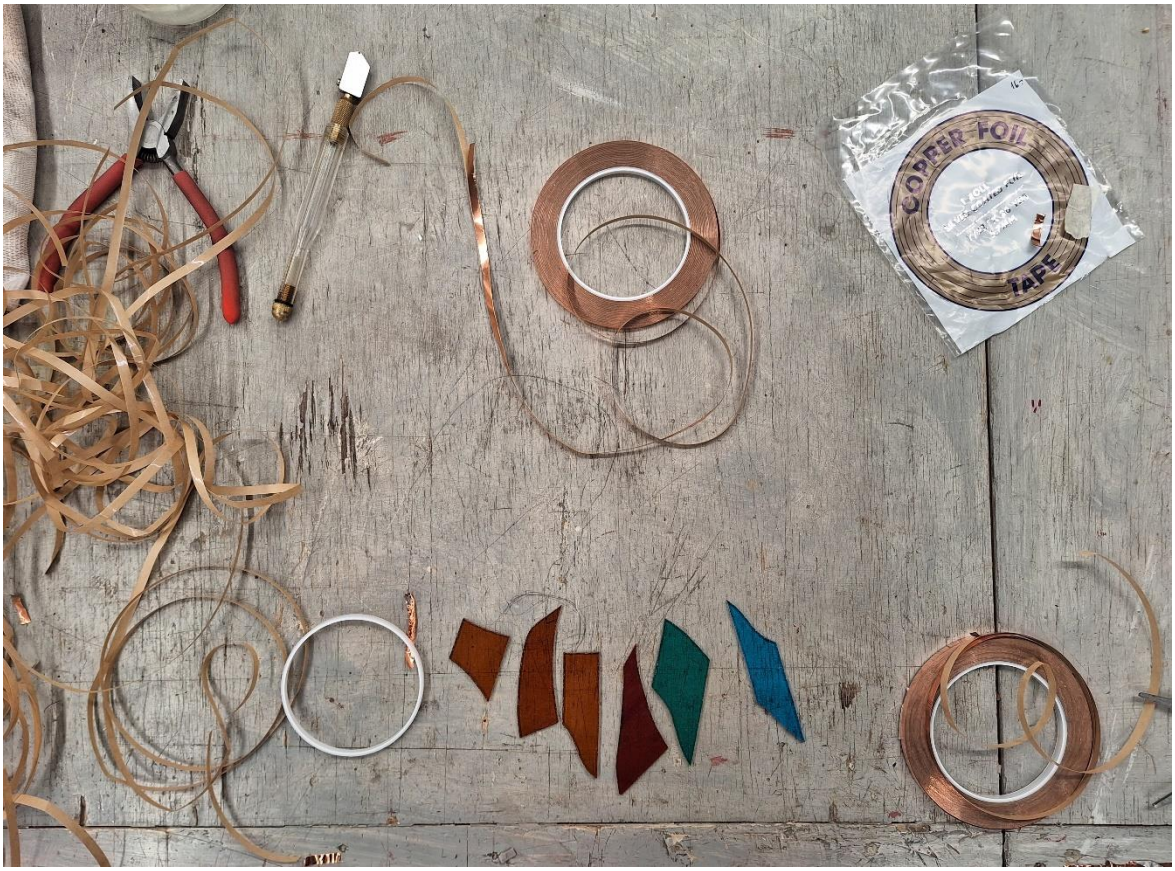

Lisa 5. Tinaga jootmine

Lisa 6. Vitraaži installeerimine

Lisa 7. Valmis teos

Lisa 7. Valmis teos (järg)

Lisa 7. Valmis teos (järg)

Lisa 8. Lähivõtted

Lisa 8. Lähivõtted (järg)

Lisa 9. Publik

Lisa 9. Publik (jätk)